Két honvédtiszt emlékére emelték az alsótanyai tanítók 1912-ben azt a domborműves oszlopot, amely ma is az 1948/49-es szabadságharcra emlékezteti Mórahalom lakóit. Ketten indultak el, valahonnan a Felvidékről: Gracza Antal és Záhony István. Harcoltak – és szöktek, amikor Világosnál sötétség borult a hajnalodó szabadságra. Hol vágtában, hol meg inkább lassan, de egészben! Ahová a megtorló hatalom még nem ért el, a szabad pusztákon kapcabetyárok verték agyon őket. Nem politikából, nem aulikus hajlandóságból, csak pénzükért. „Megöltek egy legényt, hatvan forintjáért...", mondja a népdal. Itt kettőt öltek meg.

• *Megöltek két legényt, hatvan forintjáért...*

Honvédtisztek és kapcabetyárok

Gracza Antal és Záhony István emlékműve Laposjáráson

Már nem éltek az aradi tizenhármak, amikor az ő világuk is elsötétült. Még nem írta meg *Arany János* a Családi kört – amelyben „Béna harcfi lép be, sok jó estét kíván" –, hogy szólhasson a nemzet nagy harcáról, amit tanítóként biztosan fűtött szavakkal adott volna tovább *Záhony István* kántortanító, és szívébe zárta volna a szolgabíró is, de nem erre számítottak a szintén Aranytól is megénekelt pásztortüzek mellett. Csikósokról, kóbor betyárokról hogyne hallottak volna, *Rózsa Sándor* együtt harcolt velük szilaj csapatával, de kapcabetyárokról, testközelből, talán kevesebbet. Ami *Móricz Zsigmond* fájdalmas tollára csak 1932-ben jutott el *(Barbárok)*, az ezen a földön már 1849-ben megesett.

Hogyan végeztek velük? Háborúk után mindig fölszínre bugyborékol a hitványság. Egy ember tette, vagy több? Egyszerre, vagy egymás után?

Szabó Vilmos nyugdíjas történelemtanár, ennek a földnek szülötte. A kései utódok akkor keresték levelükkel, amikor éppen kizsuppolta a hivatali szűklátókörűség a művelődési házból, és a levél megválaszolatlanul benn maradt. A címüket se tudja. *Szécsy György* zöldfödeles könyvecskéjét kaptam tőle, mert neki éppen kettő van belőle. Szécsy György is tanító volt, hogyne áldozott volna rájuk bőséges sorokat. Annyira szépen szólt, Mórahalom monográfiájából is kimaradt.

Az áll benne, nem is a mai város határában történt az eset, hanem arrébb, a csorvai Laposon. *Baromjárás* volt akkor Lapos, ma Lapos dűlő a neve. *Gracza Antal* Hont vármegye bozóki járásának volt a szolgabírája, de nem járási státusa hozta erre a járásra. Régi barátjával, a *lámi kántortanítóval* Záhonnyal gerillacsapatot szervezett. Jól sejthettem a lelki rokonságot Rózsa Sándorékkal. Ruhájuk, fegyverük, minden fölszerelésük az ellenségtől elszedett zsákmányból tellett. Fölvidéki erdőségekbe húzódva kémlelték az osztrákok hadállásait, adandó alkalommal rajtuk ütöttek. Most olvasom, *Lőcse fölszabadítása* is nevükhöz fűződik. Ha tudtam volna, amikor ott jártunk, már biztosan írtam volna róluk.

Szabadcsapatok sorsa, hogy szétmorzsolódnak, mire a háború véget ér. Földbirtokos szüleihez menekült a szolgabíró, a Balassagyarmathoz közeli *Sülyk pusztára*, de bajt hozott volna fölmenőire, ketten vették nyakukba a világot. *Csesztvén* is megálltak, *Madách Imrénél*, biztonságra ott se találtak. Rokonhoz térültek Kecskeméten, *Hajós Józsefékhez*, innen is tovább mentek, *Halasra*. Nagy a halasi puszta, vadászok törtek rájuk, lovaikat is elvették. *Kötöny pusztáig* jutottak, itt fogadták föl fuvarosnak *Gáspár Mihály* csősz. Tázlár határában van Harka is, Kötöny is, ebből lett Harkakötöny, tehát legjobb úton voltak Újvidék felé. Mert hová is igyekezhetett volna akkor már a két földönfutó, mint az előző szabadságharcok hősei útján Törökországba. Teljes napig várakoztak a csősz tanyáján, hogy készülhessen a nagy útra. Készült is, de másként. Összeszövetkezett három juhásszal, *Lefánti Illéssel, Zsemberi Czifra Istvánnal* és *Meskó. Jánossal.*

Úttalan utakon mentek, így jutottak el a laposi erdőbe. Inkább talán a ruki erdőbe? És nem is mindig úttalan utakon, az úgynevezett *Hatöles* út erre vitt *Majsától Szabadkára.* Ki volt-e csinálva, vagy a véletlen hozta, nem tudni, de letértek róla, és fölborult a kocsi. Lehet, hogy a legnaivabb trükk, de bevált. Meg kellett volna várniok a hajnalt. November 30-a van már, disznóvágó András napja. Azért disznóvágó, mert akkor már van olyan hideg, hogy eláll a disznóság. Na, ezen a hűvös éjszakán Gracza a kocsiderékban hált, Záhony pedig a puszta földön tért nyugovóra. Furcsa borulás, ha a kocsiderékban még aludni lehetett. Lóháton követte őket a három lator. Amikor álom ereszkedett rájuk, a szolgabírót megfojtották, a tanítót pedig agyonverték. Pénzüket elosztották maguk között, a holtakat pedig temetetlenül otthagyták.

Megint előkerül egy csősz, *Dinnyés* a neve. Ő temette el Graczát, ahol megtalálta, és a jámbor pásztorok nyárfákat ültettek a sír körül. Záhony maradványait a kiszálló bizottság arrébb lelte meg, három hónap múlva. December, január, február, elmúlt a tél? Föltételezik, menekülni próbált, amikor ütötték. Borzalmas vég! Kettejük maradványait Szegedre hozták, a közkórházba, és innen vitték ki a köztemetőbe.

Teltek az évek, már túl voltunk az engesztelő kiegyezésen, és Szegeden a *Ráday-korszak* csapta-vágta a betyárokat, amikor szóbeszédet követve a négy akasztófára való is horogra akadt. Gracza sírja helyén akkor már tizenkét tölgyfa állott, amit nemes egyszerűséggel holtak fájának neveztek. Ruzsán „hótt fák", „hóttas fák" néven őrzi az emlékezet, és egy faderékra föl is vésték nevüket két kard ölelésében, címer alatt, körülbelül tíz évvel ezelőtt, de a „makkfákból" már csak nyolc van. A szegedi szótárban is olvashatjuk *Hóttasfák* címszó alatt: *emlékfák Mérges közelében, ahol Gracza és Záhony honvédtiszteket a Szabadságharc után orvul megölték.* A Jakabffy-térkép is jelzi *Honvéd emlék* néven 1919-ben. Szécsy hivatkozásából tudjuk, *Tóth Mór* királyi ügyész képviselte a közvádat a szegedi vár egyik földszinti termében 1870-ben, és ő írta meg *Jó madarak* címmel a történetet. Karcagon adták ki, 1897-ben. Negyvennyolc évvel később! Jó lenne egyszer belenéznünk ebbe is.

Hőseink körül sok mendemonda keringett, olvasom tovább a könyvecskében. Talán éppen Szécsy György lett volna a kezdeményezője, hogy emlékművet állítsanak a két bujdosónak, de Lázár György szegedi polgármester javaslatára nem a Lapos legelőn, hanem elérhetőbb helyen, az alsóközponti templommal szemközt.

Két méter és 25 centi magas az emlékoszlop, Vígh Ferenc szegedi szobrász készítette bele a bronzból való domborművet. Fatönkön ül a honvéd, mereng a végtelen pusztaságban. Két kereszt van még rajta, és talán a leáldozó nap. Fölirata: *A magyar függetlenségi harcz után Szeged város alsó határában idegen gyilkos kezek által kimúlt Gracza Antal és Záhony István honvédtisztek emléke iránti kegyelet örök jeléül az alsórészi tanítók kezdeményezésére 1912-ik évben felállította Az Alsótanya népe.* Ünnepélyes leleplezése 1913. május 11-én történt.

Tehát ezért maradt ki a monográfiából. Csupán helynévként említődik egyszer. Maga a gyászos eset nem itt történt.

Mindkettőnek szép menyasszonya volt már, olvasom tovább. Amikor a *Korponán* lakó *Plachy Vilma* hírt kapott, hogy Gracza Antalt a császári haditörvényszék halálra ítélte, szívszélhűdésben meghalt. Álruhába bújva még elbúcsúzott tőle vőlegénye, gyásszal megrakva indult végzetes útjára. A tanítóról itt nincsen több adatunk.

Ja, és mi lett a kapcabetyárokkal? Mondtam már, túl volt az ország a kiegyezésen, amikor horogra akadtak, tehát méltó büntetést kaptak: *kötél általi halálra ítélték őket.* Föllebbezés akkor is volt már, a kötelet húsz évi fegyházra változtatták. Egyikük időközben elhalt, hárman viszont a Trencsén megyei *Illava fegyházában* fejezték be életüket. A Fölvidékre vitték őket, ahonnan áldozataik származtak?

Lapunk többször foglalkozott már a két szerencsétlenül járt honvédtiszttel. Tíz évvel ezelőtt leginkább a zöldfödeles Szécsy-könyvre támaszkodva mondta el az esetet. Mérges és Ruzsa között van Honvéderdő, Inczefi Géza a szegedi földrajzi nevek szótárában is azt írja, *a szabadságharc után két honvédtisztet végeztek ki ott, az ő emlékükre nevezték el az erdőt.* Átvette ezt is. Azért említettem az előbb a ruki erdőt, mert ez mellett történhetett a gyászos eset. A Szegedi Szótár említett címszava is ezt mondja ó hogy Mérgeshez közel történt ó, de ha a mai Ruzsa átmérője legalább tizennyolc kilométer, elég hosszan közel van Mérgeshez. Inczefi Géza csöppnyi szava, az *ott* a ludas, a legalább fél évszázaddal később telepített erdő helyére tette át *hozott anyagból* dolgozó tudós cikkírónk a honvédgyilkosság helyét. Hét évvel ezelőtt fotóriporterünk már rátalált, le is fényképezte a kifaragott faderekat. Örök hitetlenként magunk is elmentünk most, kimondhatom, aki Honvéderdőn keresi, soha meg nem találja. A legtöbb és a legkevesebb, amit hallottunk: valami gazdag népeket vertek agyon, az ő utódaik ültették a fákat. Kastélyok, erdészházak mellett máshol is látni hasonló rendben álló tölgyeket, mindenesetre ha nem ültették volna, még ennyit se tudnának róluk.

Azt is írja Szécsy György, *Gracza Berta Ipoly-vidéki lakos* levelei nyomán, hogy *Mikszáth Kálmán* márványnál méltóbb emléket állít a két hősnek a *Tót atyafiakban.* Gyerekkoromban olvastam ezt is, bevallom, nem emlékeztem rá. Elővettem megint. *Az a fekete folt* az elbeszélés címe, *Olej bacsa* a hőse. Ebben van az új dal a tót nép modorában: *Jön már Garibaldi a szomszéd faluba, / Klapka is vele van, Graczát, Záhonyt hozza, / Bíróék Gyurija lovát kantározza.* Ezt bizony, úgy érzem, maga Mikszáth faragta. Idézek még egy teljes bekezdést: *Olej előtt felélednek a régi emlékek, a nagy „háború" zaja, amikor Gracza, Záhony Brezinárói tettek kirohanásokat. Vitéz két honvéd volt... vagy most is az még, mert hát a jó tót nép, ámbár bebizonyult, hogy orv kezek által haltak meg Vadkerten, midőn menekültek, még visszavárja valahonnan.* (Még egy helyszín, nem *Alsóközpont*, nem *Laposjárás*, nem is Honvéderdő, hanem *[Solt]Vadkert.* Egészen biztos, két embert legföljebb két helyen lehet agyonverni. Megtoldom: három biztosan tévedés, és a negyedik se egészen biztos. Ha három hónap múlva találtak rá Gracza tetemére, és az azonosítás is igazándiból húsz év múlva történhetett, bemondások alapján, minden tudományos módszer nélkül, akkor kételyeink is támadnak.)

Anika, a bacsa lánya tűzre teheti a finom „demikát"-ot, a juhászok címeres eledelét, mondja tovább Mikszáth, én pedig azért állok meg, mert a minap a *Vollfordokról* szólva írtam le a Fölvidékről származó Sátányok kedvelt eledelét, a *damikalevest.* Hírt mond Anika, puskás ember járt itt, tejet kért, és arannyal fizetett. Olej azonnal megfejti a talányt: *ez vagy Gracza lesz, vagy Záhony.* Amikor azt is mondja a leány, hogy elkezdte csapni a szelet: *Éppen ilyen nagy selyma Záhony, ha vászoncselédet lát.* Még háromszor jön elő a neve ó mintha pótolni akarná, hogy Graczáról beszél többet az utókor ó, mire kiderül, nem Gracza, nem Záhony, csélcsap csábító csak, aki miatt végül leég a bacsa birodalma, és csak az a fekete folt marad utána...

Mikor is írta Mikszáth ezt az elbeszélést? Szegedi évei alatt jártak eszében az otthoniak, 1881-ben jelent meg! Könnyű kikövetkeztetnünk, itt hallotta az esetet, innen tette át oda az onnan való két honvédtisztet, hogy holtuk után is tovább éljenek.

Most már csak Tóth Mór munkája kellene még, a Jó madarak. Vagy be kéne ülnöm a levéltárba, és belebújnom a Ráday-iratokba? Majd meglátjuk.

Horváth Dezső

Mórahalom: „Az alsórészi tanítók kezdeményezésére felállíttatta Az Alsótanya népe." ***(Fotó: Gyenes Kálmán)***